

Reizen in een gespleten land *door G. van den Berg*

Jij? Naar Zuidafrika? Wie in Nederland naar Zuidafrika gaat, krijgt al gauw 't gevoel dat hij of zij zich daarvoor moet verantwoorden. Wie zich, zoals ondergetekende, bovendien tot de redelijk ervaren Afrika-reizigers mag rekenen, krijgt extra verbaasde blikken en vragen te verduren. Schouderophalend antwoord ik vrienden en kennissen dat ik in Afrikaanse landen ben geweest waar wel wat meer aan de hand is dan in Zuidafrika en dat ik een goede reden heb om te gaan (archiefonderzoek). Natuurlijk ben ook ik tegen Apartheid, maar zoveel moed is daar in Nederland niet voor nodig: de eerste voorstander van Apartheid moet ik in Nederland nog altijd tegenkomen. Toch werkt 't natuurlijk niet zo. Er bestaat een soort geheimzinnig conglomeraat van landen in de wereld, dat zegt: wij zijn de westerse wereld met westerse waarden, zeg maar gerust: waarden met een christelijke achtergrond en jij, Zuidafrika, hoort daar eigenlijk ook wel bij, maar dan moet jij wel die rare, onderdrukkende Apartheid afschaffen. En op de één of andere manier is die boodschap – mede natuurlijk door 't verzet van de zwarte organisaties – in Zuidafrika overgekomen. Zuidafrika verkeert nu dan ook in een overgangsfase, zoveel is zeker en de hoop is dat de toekomst welvaart voor allen en chaos voor niemand zal brengen.

Ik ga. Zuidafrika is een westers land en dat maakt dat de reis van begin af aan een niet (of weinig) Afrikaans karakter zal hebben. Maanden voor vertrek kan ik nog op 't nippertje een plek in een vliegtuig bemachtigen. Het visum vereist enig bescheiden bureaucratisch gedoe, maar is wel gratis. En verder gewoon koffers pakken. Geen T-shirtjes voor arme kinderen, geen stethoscoop voor dokter X, geen hollands drop voor ontwikkelingswerker Y, of schoolspullen voor onderwijzers in dorpje Z. En – verrukkelijk – geen telefoontjes op de valreep: 'U gaat naar Opper-Botswabwe? Zoudt U voor mijn zoon nog een paar kleinigheidjes mee willen nemen?' (Zodat je tot diep in de nacht al die 'kleinigheden' (vaak dozen voll!) zit uit te sorteren om daarna zenuwachtig je koffer weer 'ns opnieuw te pakken.)

Ongemakkelijk

Het vliegtuig is tot de laatste plaats bezet met een vrijwel geheel blank publiek. We maken een tussenstop in Abidjan, de hoofdstad van Ivoorkust. Ivoorkust is het land waar president Houphouët-Boigny in een vlaag van grootheidswaanzin een kopie van de Sint Pieter heeft laten bouwen. Terwijl de mannen van de catering met een klein vegertje door het gangpad kruipen, komt er een nieuwe passagier naast me zit-

ten: een schuchtere, zwarte jongen in een eenvoudig trainingspak. Als blijkt dat ik Frans spreek, kijkt hij blij verrast. Hij komt uit Senegal en is op weg naar een internationale schaakwedstrijd in Botswana. Er volgt een gezellig gesprek over politiek en Afrikaanse cultuur. Toch een beetje Afrika. Bij aankomst op het vliegveld van Johannesburg nemen we hartelijk afscheid van elkaar. Wanneer een luchthavenmedewerker luid en duidelijk oproept, dat alle KLM-passagiers die doervliegen naar landen buiten Zuidafrika voor controle van hun bagage toch even door de douane moeten, ook als ze zich niet op Zuidafrikaans grondgebied willen begeven, voegt hij me nog snel even toe: Zuidafrika is eigenlijk zo'n gek land nog niet, alleen die Apartheid hè?' Ik schuifel door de douane en sta in Zuidafrika. Geen taxichauffeurs die je een 'special price' beloven, maar rustig heen en weer dreutelende mensen. Een medewerker van het toeristenbureau legt me vriendelijk doch afstandelijk uit, hoe ik naar Pretoria kan komen. Een dik uur later loop ik met mijn koffer door Pretoria, terwijl een stevige, winterse bries door mijn zomershirt waait. Het hotel waar ik geboekt heb, behoort tot de bekende matigemiddenklasse-categorie: best wel duur eigenlijk en nauwelijks service. Kapotte lampen worden op mijn verzoek niet direct vervangen en de volgende dag kan ik mijn kamer niet in, omdat het slot kapot is. Hier moet ik dus weg. Ik eet in 't restaurant een voortreffelijk stukje vlees, maar voel me ongemakkelijk in de sjeke, geheel blanke omgeving. Ongemakkelijk zal ik me dit hele

eerste weekend blijven voelen. Pretoria is sjeke, netjes en vooral schoon. Ogenscheinlijk is er niets aan de hand. In het sjeke Arcadia-shoppingcentre doen mensen op zaterdagochtend gezellig hun inkopen; het merendeel van 't publiek is blank, een enkeling zwart. Aan de ingang zit een zwarte, blinde bedelaar. 'Help asseblief' roept hij monotoon, terwijl hij met z'n blikken busje rammelt. Er is niets aan de hand, als je maar geld hebt. Nu geldt dit voor vrijwel de gehele wereld, maar zo op 't eerste gezicht is welvaart in Pretoria alleen voor blanken en slechts een enkele zwarte weggelegd. De blanken in de winkels, de musea, de hotels: ze zijn afstandelijk vriendelijk en geven op gedecideerde toon hun opdracht aan 't zwarte personeel. En de zwarte? Die draagt, brengt, poetst, veegt, sopt en sjouwt, terwijl hij of zij nauwelijks opvalt. En als hij wel opvalt, is dat bijvoorbeeld een krantenverkopertje, dat op levensgevaarlijke wijze tussen het voorbijrazende verkeer balanceert om een nummer van Beeld aan de man te brengen. Twee werelden naast elkaar. Om met zwarten om te gaan moet je van de ene in de andere wereld overstappen. Ik heb er geen zin in om dat geforceerd te gaan doen, maar als ik zwarten aanspreek, gewoon om eens iets te vragen, blijkt dat de wederzijdse beeldvorming diepgaand is beïnvloed door de jarenlange gedwongen scheiding der rassen. Als ik een zwarte op een grasveldje voor een kerk aanspreek om de weg te vragen, kijkt hij verbaasd. Ik leg hem uit dat ik uit Europa kom en de weg kwijt ben. 'U komt uit Europa?' reageert hij. 'Waar is Uw

Spelende kinderen in township Mangaung bij Bloemfontein (in het 'welvarende' gedeelte)

auto, Sir, mag ik Uw auto wassen?' Nog diverse malen zal ik in talloze variaties dit soort situaties meemaken. De kruier die me zonder vragen naar de luxe Blue Train brengt (terwijl ik het goedkope boemeltje naar Johannesburg moet hebben), het krantenverkopertje dat met gebogen hoofd 'sorry' zegt, omdat hij me automatisch een nummer van het regeringsgezinde Beeld wil verkopen, terwijl ik ook wel eens een andere krant wil proberen, zoals de kritische en (op het eerste gezicht) uitstekend geïnformeerde Star. Zoek ik spijkers op laag water? Ik weet 't niet, maar ik blijf me wel ongemakkelijk voelen en word een beetje nijdig als blijkt dat het toeristenbureau op zaterdag gesloten is.

Bier op zondag

Op zondag ga ik naar het Voortrekkersmonument, een paar kilometer buiten Pretoria. Openbaar vervoer naar dit trotse Afrikanermonument is er niet, dus ik zal moeten lopen. De lifter langs de snelweg wordt argwanend bekeken. Toch heeft ook dit alles weer zijn charme. Nadat ik zweetend ben aangekomen en het sobere en tegelijk bombastische monument, dat door de wereld als symbool van de Apartheid wordt beschouwd, heb bekeken, drink ik nietsvermoedend een biertje bij het restaurant. 'Bier? Hier? In dit land? Op zondagmiddag?' Een stomverbaasde Brit van een jaar of zestig vraagt waar hij het bier kan kopen. Alcohol is in Zuidafrika alleen in speciale winkels te koop en gezellige café's heb ik in Pretoria niet ontdekt. En als er dan wel bier op zondagmiddag te verkrijgen is, wordt dit blijkbaar alleen nog maar door nietsvermoedende toeristen verlangd, want alle blanke Afrikaner-gezinnen om mij heen zitten aan de sop (soep) of de boerewors. De Brit komt verheugd met drie flesjes terug en geeft mij er één. Ik heb met een wereldreiziger en bon vivant van doen, die na een leven van werken in de olie (Sovjet Unie en Midden Oosten) graag familie en vrienden overal ter wereld opzoekt. Hij is in Zuidafrika om zijn dochter te bezoeken. Naarmate de middag verloopt en het bier vloeit praten we honderduit over onze (reis)ervaringen en opvattingen. Mijn Britse bondgenoot-voortmoment vergelijkt de positie van president De Klerk met die van Gorbatsjov. Hij bewondert beiden, omdat zij de moed hadden knopen door te hakken, waar anderen dat steeds maar niet durfden te doen. Maar tegelijkertijd is hij bang, dat door het wegvallen van de onderdrukkende structuren van Apartheid en communisme er een proces van verbrokkeling en verloederings optreedt, waarbij iedere groep zijn deel opeist en te grote verwachtingen gefrustreerd zullen worden. 'En dan heb je,' zegt

Bewoners van het 'plakkers'-kamp van township Mangaung bij Bloemfontein heffen strijd-lustig de vuist

hij, terwijl hij een derde zakje chips opentrekt, 'altijd die meutes aan de zijlijn, blank of zwart, die zich door iedereen laten gebruiken en die onrust zaaien, of die gaan roven en plunderen en dan is het einde zoek: chaos.' Ik ben het met hem eens. Aangeschoten staan we op en bellen in het restaurant een taxi. Samen rijden we terug naar Pretoria. Er is iets van me afgevallen.

Herkenning

Nog meer *at ease* voel ik me als ik het vervelende hotel heb verruild voor een vriendelijk, betaalbaar guest-house dat wordt beheerd door een op-en-top Brits echtpaar. Het is een gezellig guest-house waar voornamelijk veel studenten uit binnen- en buitenland verblijven. De buitenlandse studenten zijn vaak pedante jongetjes, die 's avonds wel even vanachter hun computer vandaan willen komen om mij, nieuwkomer, uit te leggen hoe Zuidafrika in elkaar steekt. 'In de rest van Afrika is 't een puinhoop, het enige land in Afrika dat behoorlijk functioneert is Zuidafrika.' Hoe vaak zal ik die grammofoonplaat nog moeten horen? Ik probeer enige nuances aan te brengen; meestal nemen de heren enig gas terug als blijkt dat ik wel eens 'in de rest van Afrika' ben geweest. Boos word ik als ze met 'neem nou Mozambique' beginnen. Zuidafrika met Mozambique vergelijken gaat op alle fronten mank. Het Portugese kolonialisme heeft weinig tot niets aan de opbouw van infrastructuur of onderwijs gedaan (i.t.t. bijv. het Engelse kolonialisme), dus Mozambique begon in 1975 werkelijk op punt nul. Het kader vluchtte massaal en als klap op de vuurpijl kreeg dit armste land ter wereld ook nog eens met Renamo te maken: een ideologisch onduidelijke, maar zeer moordzuchtige terreurbeweging waarvan boze tongen beweren dat de financiering ervan uit Zuidafrika

komt. Natuurlijk zijn er ook andere studenten. Ik maak kennis met John, een opvallend rustige student uit Kaapstad. We gaan samen een keer uit eten en onder de pizza vertelt hij me dat hij in Angola heeft gevochten. Hij heeft nooit vuurcontact met de vijand gehad, maar de spanning van 'nu kan het gebeuren' was soms ondragelijk. Op een dag vond hij een leeg blikje sardientjes en Cubaanse sigaretten. 'Tja, dan besef je dat je vijand ook maar een mens is.' Ik schenk nog een glaasje wijn in en moet denken aan het boek 'Nog een dag' van de beroemde Poolse journalist Ryszard Kapuscinski. Kapuscinski beschrijft hierin hoe hij het onafhankelijkheidsproces van Angola meemaakte en hoe hij als enige journalist, na een levensgevaarlijke tocht naar Zuid-Angola, vernam dat er Zuidafrikaanse troepen oprukten. Kapuscinski speelde dit bericht door aan de Cubanen in Angola, die, zoals bekend, het linkse MPLA-bewind hebben gered. Ik kijk John aan en zie een sympathiek gezicht. Niks geen Rambo-type die het blanke Zuidafrika tegen de communistische hordes moest verdedigen. In ieder leger zitten sympathieke jongens, maar aan welke kant staat dat leger? Ik zwijg, en vertel John even later van een 'links' front waar ik eens heb gestaan. De spanning, de gedachte: 'nu gaat het gebeuren'; ik heb het één keer mee kunnen maken. We discussiëren niet, er is namelijk dat punt van herkenning. We rekenen af en lopen door de avondkou terug naar het guest-house. Een paar dagen later wisselen we adressen uit.

Isolement

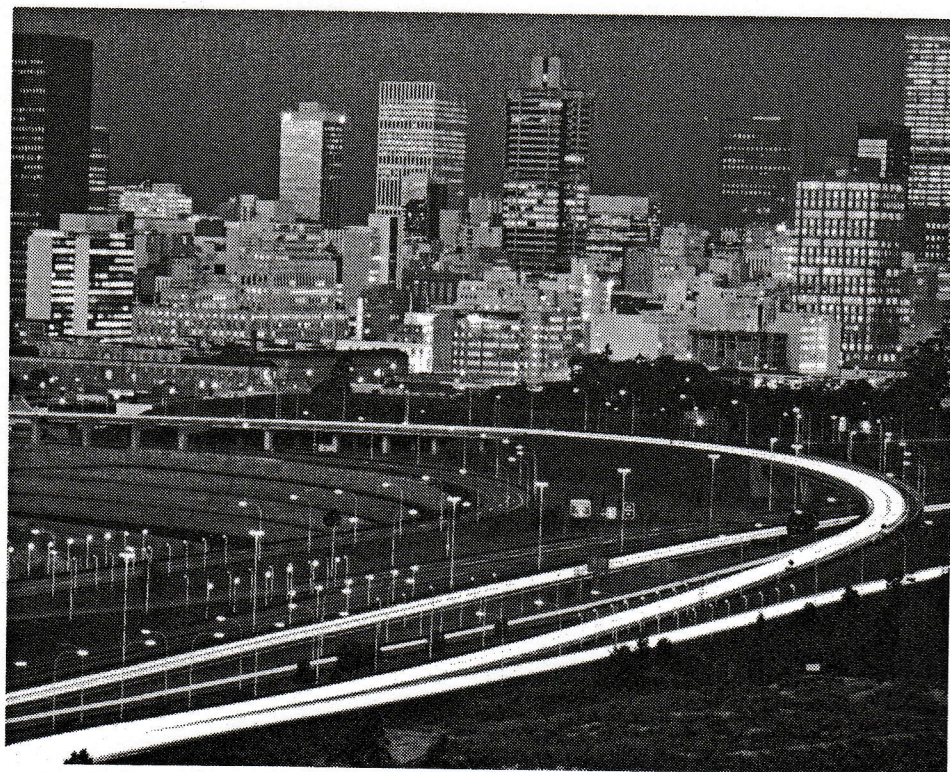
De twee weken in Pretoria gaan snel voorbij. Het archiefonderzoek vordert gestaag en de service is werkelijk optimaal. Bovendien is het in dit archief nog heerlijk rustig; misschien omdat de genealogiegek-

te in Zuidafrika nog niet zo massaal heeft toegeslagen als in Nederland? Ik zal langzamerhand eens aan het vervolg van m'n reis moeten denken en stap op het toeristenbureau af met een paar concrete vragen zoals: hoe laat vertrekken de treinen naar Johannesburg? Kunt U een hotel voor me boeken? Terwijl twee van haar collega's verveeld de krant zitten te lezen, legt een keurig opgetut meisje mij vriendelijk uit dat ze dat allemaal niet weet, en dat ik zelf het station moet opbellen en in Johannesburg zelf een hotel moet boeken. Wel is ze zo vriendelijk mij een aantal telefoonnummers te geven. Verbluft stap ik weer naar buiten. Weet ze dan niet, dat je als toerist meestal de weg niet kent als je ergens voor 't eerst aankomt? Bellen? Met welke munten? Waar? Wie past er op de bagage?

Ze willen gewoon geen toeristen,' verzoekt Mrs. Twist, als ik haar het voorval vertel terwijl haar poedeltje Topsy tegen me opspringt. Als eigenaresse van het guest-house krijgt ze dit soort klachten regelmatig te horen. 'Het is echt onvoorstelbaar,' gaat ze door, 'maar als er op zondag een belangrijke vlucht op 't vliegveld aankomt, vinden de passagiers het toeristenbureau gesloten. Maar je kunt het dat meisje van dat toeristenbureau eigenlijk niet kwalijk nemen,' lacht ze, 'het lieve kind heeft zelf waarschijnlijk nog geen drie stappen buiten Pretoria gezet, laat staan buiten Zuidafrika.' Zelf denk ik ook dat dat de reden is. De geïsoleerde positie van Zuidafrika heeft er voor gezorgd dat vele Zuidafrikanen in de ogen van menig Europeaan achter lopen. Het doet onschuldig aan als het om service aan toeristen gaat, maar het geeft iets tragi-komisch als het om de feestelijke (legale) oprichting van de SACP (South African Communist Party) gaat, welke plaatsvindt tijdens mijn verblijf in Zuidafrika. De hele wereld heeft het communisme afgeschaft, in Zuidafrika moet het nog goed en wel beginnen.

Wereldstad

Van een geïsoleerde maatschappij met betrekkelijk achterhaalde ideeën is in Johannesburg evenwel niets te merken. Johannesburg is een wereldstad en maakt aanvankelijk een verpletterende indruk op me. Na een wandeling tussen de gigantische wolkenkrabbers moet ik op m'n hotelkamer echt even bijkomen. Bijkomen doe ik ook met volle teugen in de wijk Hillbrow. Een heerlijke wijk, net of ik door Amsterdam loop. Blank en zwart door elkaar, winkeltjes, restaurantjes, platenzaken, handel-tjes op straat: hier voel ik me op m'n gemak. 's Avonds ga ik naar het Market Theatre. Voor een overwegend blank, welwillend publiek wordt het verrukkelijke toneelstuk 'Curl Up and Dye' opgevoerd,

...gigantische wolkenkrabbers maken een verpletterende indruk...

een stuk over een verlopen kapsalon in een grotestadswijk als Hillbrow, burengerucht, racisme, vooroordelen, politieoptreden en vooral veel humor: het zit er allemaal in en zo'n toneelstuk zou ook in Amsterdam-Oost of de Bijlmer gespeeld kunnen hebben. Ik geniet volop, al ontgaat me wel eens 't één en ander vanwege het 'Johannesburgs' accent. De illusie is echter van korte duur. De volgende dag word ik aan de rand van Hillbrow, op een taxi-standplaats waar alleen zwarten komen, ingesloten door vier jongeren. Terwijl één mijn tas (inhoud: o.a. twee camera's) afrukt en er mee wegholt, dreigt een ander mij in elkaar te slaan. Er volgt een korte schermutseling, waarin ik mij vrij kan maken en weg kan hollen. Zeker tien taxi-chauffeurs hebben het zien gebeuren, geen enkele heeft op welke manier dan ook gereageerd. 'Domme blanke, wat doe jij hier ook op een plek waar alleen zwarten komen?' zullen ze gedacht hebben. Blank, dus rijk. Aangeslagen loop ik Hillbrow weer in, op zoek naar het politiebureau.

Onder- en bovenkant

Het turbulente weekend in Johannesburg wordt gevolgd door een verblijf van een dag of tien in Bloemfontein. Bloemfontein is een rustige, ietwat saaie Afrikaner-provincieplaats en oogt vriendelijker dan Pretoria. Het Vrijstaatse archief benadert het ideaal voor de onderzoeker: het is gehuisvest in een klein, vrijstaand historisch pand, kent weinig bezoekers en de dienstverlening is er wederom optimaal. Ook verder zal het me aan niets in Bloemfontein ontbreken. Ik verblijf bij kennissen van een ver familielid en de gastvrijheid is zo groot, dat het me beschaamt. Alles wordt

voor me geregeld, zelf krijg ik tijdelijk de beschikking over een auto. De eerlijkheid gebiedt te zeggen, dat de meeste Afrikanergezinnen waar ik op bezoek kom, welvaarend tot zeer rijk zijn, ze kunnen dus ook best wel wat missen. Het maakt dat ik steeds meer heen en weer wordt geslingerd tussen twee meningen en ik kom er niet uit. Welke blanke ik ook spreek, allemaal zijn ze er van overtuigd dat er een zwarte regering komt en ze accepteren het gelaten. Maar van harte gaat het niet. Zoals een oud-oom van me uitdrukte: 'Moeten wij, die jarenlang krom hebben gelegen en belasting hebben betaald ons maar laten overspoelen door al die zwarten, die vaak niet eens bereid zijn om hun elektriciteitsrekening te betalen?' Enerzijds heb ik er wel een beetje begrip voor. Wij in Europa hebben makkelijk praten. Hoe zouden wij, die in een werelddeel wonen waar de overgrote meerderheid van de bevolking 'blank' is, reageren als de getsalverhoudingen hier ongeveer net zo lagen als in Zuidafrika? Vermoedelijk niet veel anders, laat staan beter. Anderzijds denk ik: zoeken jullie 't ook maar uit daar in Zuidafrika. Jullie hebben er ook wel erg goed van geleefd, met jullie paleizen van huizen, jullie zwembaden, jullie auto's, jullie buitenplaatsen, jullie bediendes voor 200 Rand per maand. Van de onderkant ziet de wereld er nu eenmaal anders uit als van de bovenkant.

Mangaung

Mijn gastheer in Bloemfontein is landmeetkundig ingenieur en op mijn verzoek brengt hij me een keer naar het township Mangaung. Zoals vele townships bestaat Mangaung uit een 'welvaarend' gedeelte, met redelijk uitziende huizen, en een ge-

deelte met armzalige krotten van golfplaat en karton. Het gehele township wordt bestuurd door een gemeenteraad, maar deze heeft eigenlijk alleen invloed in het 'welvarende' gedeelte. In het andere gedeelte leeft het ANC. Mensen van buiten zoeken hier een plekje, soms omdat ze dichterbij hun familie wilden wonen, of, ook soms, omdat ze elders uit hun huis waren gezet. In Nederland zouden we ze krakers noemen, in het Afrikaans noemt men ze plakkers. Dit is de onderkant. Geen water, geen electriciteit, geen riolering. Krotten van blik en karton. Men heeft de wijk opgedeeld in kwartieren met revolutionaire namen als 'Namibia', 'Joe Slovo' en 'Freedom Square'. Ik ga praten met leden van Civic Association, een soort wijkbestuur. Enigszins achterdochtig tegenover de blanke die hen zomaar rauw op het dak valt, worden omzichtig een paar vragen beantwoord. De problemen in de wijk, de slechte voorzieningen, de gespannen verhouding met de vaak corrupte gemeenteraad, het blijft bij algemeenheden. Maar na verloop van tijd begint een ietwat gezette man, die zich voorstelt als voorzitter van de Civic Association aan een lang betoog. 'Wat wij willen, is gewoon leven als iedereen,' zegt hij, 'wij willen gelijke rechten. Kijk, ik ben vrachtwagenchauffeur en verdien 600

Rand per maand. Maar mijn blanke collega, die 't zelfde werk verricht, en die ik vaak nog moet onderrichten omdat hij veel later in dienst is gekomen, verdient 1800 Rand per maand. Is dat eerlijk?' (Mijn blanke gastheer vertelt mij later als reactie hierop dat het principe gelijk werk, gelijke beloning in zeer veel bedrijven in Zuidafrika al lang is doorgevoerd.) Na zijn betoog valt er weer een stilte. Een kameraad neemt het gesprek over. 'In het kapitalistische systeem, waarin wij verkeren, heeft de zwarte geen kans. En om kansen te krijgen heb je goed onderwijs nodig. Het onderwijs voor zwarten is erg slecht. Er wordt veel meer geld aan blank, dan aan zwart onderwijs besteed. De klassen in het zwarte onderwijs zijn overvol, de onderwijzers vaak niet gekwalificeerd. Is het dan een wonder dat als een zwarte leerling alle klassen doorlopen heeft, hij op een veel lager niveau staat dan een blanke leerling? En dan, wat voor onderwijs heeft die leerling gekregen? Wat heeft hij geleerd? Hij heeft wat geleerd over Jan van Riebeeck, maar wat moet-ie daarmee? Wat weet hij van zijn eigen, zwarte leiders?' Het gesprek loopt ten einde. We gaan naar buiten, om nog een foto van de comrades te maken. Terwijl ik de (geleende) camera installeer, voegt één van de jongeren, die het gesprek bijwoon-

de, mij nogmaals toe, dat ik ze daar in Europa vooral moet vertellen dat de zwarten in Zuidafrika helemaal niets willen weten van Jan van Riebeeck, maar dat ze veel meer over hun eigen leiders willen leren. 'Ik zal het ze zeggen,' beloof ik, en maak een paar foto's.

Een paar dagen later zit ik weer aan de pizza in Hillbrow. Ik praat met een zwarte architect uit Zimbabwe, die zijn zoontje na het sporten op pizza trakteert. Hij vraagt wat ik van Zuidafrika vind en ik antwoord met schouderophalen en een vragende blik. Het gesprek komt op Zimbabwe. Hij becritiseert het éénpartij-systeem van president Mugabe, maar vindt wel dat het met Zimbabwe nog redelijk gaat. 'Natuurlijk is het nu economisch wat slechter dan vroeger,' stelt hij, 'maar misschien is het toch een stadium waar we doorheen moeten.' 'Geldt dat ook voor Zuidafrika, als het 'one man, one vote' doorgevoerd zal zijn?' vraag ik. 'Ik weet 't niet,' antwoordt hij en we nemen afscheid. Ik loop terug naar mijn hotel, langs de krantenverkopers, de restaurantjes, de platenzaken en de hoerenhotels. Ik heb geen tas bij me, dus er valt weinig te roven. Omdat ik me op m'n gemak voel, loop ik de straat nog eens op en neer. Op de hotelkamer aangekomen val ik tevreden in slaap.